

Η ΖΥΓΑΡΙΑ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Αριστείδης Αντονάς

ΤΟΝ Οκτώβριο του 1989 όσοι μαζεύτηκαν στο Ιρβάν της Καλιφορνίας για να παρακολουθήσουν ένα συνέδριο στο οποίο θα συμμετείχε και ο Jacques Derrida βρέθηκαν προ εκπλήξεως, όταν ανακοινώθηκε ότι αντί της δικής του παρουσίας θα ακουγόταν μια κασσέτα με τη φωνή του ηχογραφημένη. Το συνέδριο είχε ως θέμα την αρχιτεκτονική (πιο συγκεκριμένα τη «σύγχρονη» τότε αρχιτεκτονική) και ένας από εκείνους που θα άκουγαν τον Derrida ήταν ο αρχιτέκτονας Peter Eisenman, παλιός του φίλος και συνεργάτης¹. Το σημειώνω γιατί η φωνή της κασσέτας που όντως ακούστηκε σε εκείνο το συνέδριο, απευθυνόταν στον Eisenman· δεν επρόκειτο λοιπόν για ηχογραφημένη διάλεξη, αλλά για απεύθυνση σε δεύτερο πρόσωπο προς κάποιο παλιό φίλο, την οποία οι ακροατές του συνεδρίου καλούντο να παρακολουθήσουν.

Γιατί θα μπορούσε κανείς να επιμείνει στον τόνο αυτής της φωνής; Όχι τόσο επειδή η στιγμή της εκφοράς έχει ειδική σημασία για την ιστορία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, αλλά μάλλον επειδή μέσα στο έργο του Derrida παραμένει ανοικτό το ερώτημα που αφορά τη στιγμή που παίρνει κανείς το λόγο για να ορθώσει κάποιο εμπόδιο και να δώσει «τέλος» σε κάτι υπό διαμόρφωση. Στην πραγματικότητα θα ήθελα να μιλήσω για κάποιο μυστικό που αφορά την υφή της δερριδικής απόφασης. Πότε, πώς, και από ποιον αντλώ το δικαίωμα να εγείρω εμπόδια; Σε ποια στιγμή δικαιούμαι να επιδιώξω κάποιο «τέλος»; Με πόση ένταση δικαιούμαι να προωθήσω τη ρήξη; Και για να ερευνησω στο βάθος αυτού του μυστικού θα επιμείνω στη φωνή του *In-vine*: η φωνή αυτή θα μπορούσε να προσφέρεται ως παράδειγμα που θα έδινε ο ίδιος ο Derrida· ίσως μάλιστα –όπως θα προσπαθήσω να εξηγήσω– κάποιο ιδιαίτερο παράδειγμα.

Μιλώ εξ αρχής για ορθώσεις εμποδίων και για υπόδειξη του «τέλους». Ίσως έγινε ήδη φανερό ότι η πολιτική της φωνής, «σε πρώτο χρόνο», έμοιαζε να αποσύρει τη φιλική εμπιστοσύνη από τον Eisenman· η φωνή θα μπορούσε μάλιστα να ακουστεί και ως καταγγελία της συμβάσεως που οι συνεργάτες είχαν υπογράψει από κοινού. Η φωνή του Ιρβάν, σε «πρώτη ανάγνωση», ήταν αυστηρή φωνή.

Ο Derrida λοιπόν, ενώ έλειπε, κατάφερε να παρουσιαστεί εκείνη την ημέρα στην Καλιφόρνια, καλώντας μάλιστα ενώπιον μαρτύρων τον Eisenman να απολογηθεί. Ακόμα κι αν

έλειπε ήταν εκεί, ακόμα κι αν δεν άκουγε μπορούσε να ακούει: «I will know all that you have said publicly», λέει η φωνή της κασσέτας. Και είναι φανερό από τη σκηνοθεσία της φωνής ότι ο Derrida υποδύεται ο ίδιος το φάντασμα ή τον Θεό, θέλει να παίξει με την απουσία.

Η απουσία δε και ο Θεός δεν φτιάχνουν μονάχα το περίγραμμα ή το σκηνικό [une scène] της εκφώνησης, αλλά γίνονται θέμα [motif] της φωνής του Ιρβάν (που τυπώθηκε αργότερα και σε χαρτί²). Παρότι μπορεί να φαίνεται παράξενο στο περιβάλλον συζητήσεων για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική, ο Derrida μιλάει για τον Θεό, (την απόλυτη απουσία), και για τη δυσκολία του χειρισμού της απουσίας, που πρέπει να κρατηθεί «στη θέση της» για να μην ακυρωθεί η σημασία της. Όπως πάντοτε δεν πρόκειται για κάτι καινούργιο· το θέμα της απουσίας στην αρχιτεκτονική δεν είναι φυσικά καινούργιο για τον Derrida αλλά ούτε για τον Eisenman³.

Η λέξη απουσία, (absence) επανέρχεται συχνά στη ρητορική του Eisenman, κι ωστόσο η φωνή της κασσέτας δεν φαίνεται να εγκρίνει την επίκλησή της. Το πρόβλημα δεν είναι ότι η απουσία έχει λησμονηθεί από τον Eisenman· κινδυνεύει όμως (με τη χρήση που της γίνεται να αποδειχθεί υπερβολικά βολική, ενώ η απουσία εισάγεται στο δερριδικό έργο για να περιπλέκει, να υποδεικνύει απορίες [apories], αδιέξοδα. Η απουσία «παίρνει θέση» στον Derrida για να αποδομεί, όχι για να αποκρυσταλλώνει, κι ωστόσο στην αποκρυστάλλωση, στο κρύσταλλο, στο γυαλί, είναι που η απουσία βρίσκεται παρούσα για τον Eisenman. Αλλά και πριν από την ένσταση του γυαλιού, (που επιμόνως επανέρχεται στη φωνή της κασσέτας), ο Derrida έχει κρατήσει αποστάσεις από τον Eisenman⁴ (την ίδια στιγμή που συνεχίζει να συνεργάζεται μαζί του για το αρχιτεκτονικό σχέδιο που πραγματοποιούν «από κοινού»⁵).

Η φωνή του Ιρβάν γράφεται, ηχογραφείται ως διδυμο κείμενο κάποιου προηγούμενου κειμένου του Derrida, που φέρει τον τίτλο: «Γιατί ο Peter Eisenman γράφει τόσο ωραία βιβλία»⁶, κι έχει γραφτεί τρία χρόνια πριν από το κείμενο της φωνής. Τα δύο μαζί καταγράφουν κάποια παλινδρόμηση [balancement] πάνω σε κοντινά θέματα, παλινδρόμηση που μετριέται σε κάποια ιδιότυπη ζυγαριά που κατασκευάζει ο Derrida με τα κείμενα. Θα μπορούσε μάλιστα να πει κανείς

ότι τα δύο κείμενα θα είχε νόημα να διαβάζονται σαν ένα διπλό, όσο κι αν η αρίθμηση (ένα, δύο, τρία...) για τα κείμενα του Derrida μπορεί να φαίνεται προβληματική, (εφόσον τα κείμενά του δεν προσφέρονται ως αυτοτελείς μονάδες).

Το διπλό κείμενο που δεχόμαστε ότι προκύπτει από ένα δοκίμιο για την υπεράσπιση του Eisenman και τη φωνή που ίσως κατηγορεί τον Eisenman, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί μας εκθέτει, μια ακόμη φορά, στο αίτιγμα της απόφασης σχετικά με τη χρήση (από τον ίδιο τον Derrida) του ορίου και του κλειστού σχήματος.

Το «Γιατί ο Peter Eisenman γράφει τόσο ωραία βιβλία» αρχίζει με διάθεση υποστήριξης ενός κατηγορουμένου. Είμαστε λοιπόν από τότε στο περιβάλλον του δικαστηρίου, όπου ο

Derrida έχει κληθεί αυτή τη φορά ως μάρτυρας υπεράσπισης. Αλλά περιέργως και το κατηγορητήριο συντάσσεται από τον ίδιο τον Derrida⁷. Περιλαμβάνει δε μια αρκετά βαριά κατηγορία· ότι ο Eisenman γράφει βιβλία [livres].

Δεν γράφει κείμενα, [textes], (ανοικτά στην ανάγνωση «σχήματα»), αλλά βιβλία, «η μορφή των οποίων αναδεικνύει ακόμα την ολοκληρωτική μανία του λόγου»⁸. Παρότι όμως η απουσία (από τότε η απουσία) παραμένει κείμενο, κάτι πολύ περισσότερο από ένα βιβλίο [«l'absence reste plus qu'un livre, plus d'un livre»⁹] και παρότι ο Eisenman φτιάχνει βιβλία, ο Derrida μάς καλεί να απαλλάξουμε τον Eisenman από κάθε υποψία και να δεχθούμε τα βιβλία του, επειδή (με τα βιβλία του) ο Eisenman μας εισάγει σε κάποιο νέο είδος γραφής. Καταφέρνει να γράφει κάτι άλλο [autre chose], από το κλειστό σχήμα, χειριζόμενος το περίσσειμα του κλειστού σχήματος.

Δίνεται λοιπόν μια πίστωση από τον Derrida στον Eisenman· του «επιτρέπεται» να χρησιμοποιεί το ψέμα, το αστείο [Witz], τη μορφή του βιβλίου· «του χρειάστηκε», (γράφει ο Derrida) «δι' αυτού που μοιάζει ακόμα με βιβλίο, να ανοίξει πράγματι ένα νέο χώρο μέσα στον οποίο αυτή η ανοικτο-

μία θα ήταν ταυτόχρονα δυνατή και μέχρις ενός σημείου» (εγώ υπογραμμίζω) «νόμιμη, διαπραγματεύσιμη. Η διαπραγμάτευση λαμβάνει χώρα στο χρόνο, και –έτσι πρέπει–, με τις δυνάμεις και την κουλτούρα της στιγμής. Γιατί πέραν της οικονομίας, πέραν του βιβλίου, του οποίου η μορφή αναδεικνύει ακόμα την ολοκληρωτική μανία του λόγου [discours], εκείνος γράφει κάτι άλλο»¹⁰.

Περώνοντας από το παλιότερο αυτό κείμενο στη φωνή της κασσέτας δεν αλλάξαμε λοιπόν σκηνικό. Μένουμε στην περιοχή της απουσίας, μένουμε στη δυνατότητα καλλιέργειας της απουσίας, πάλι στον κίνδυνο του περιορισμού.

Η συμμετρία των δύο κειμένων παρουσιάζεται έτσι αινιγμα-

τική και παράξενη· χρησιμοποιούνται τα ίδια γενικά μοτίβα και προωθούνται παρόμοιες ενστάσεις και όμως το πρώτο χαιρετίζει φιλικά τον Eisenman, το δεύτερο ορθώνει μπροστά του έναν τοίχο.

Γιατί γίνεται αυτό; Γιατί η έμφαση ήταν πριν στην κατάφαση αυτής της γραφής (που με βάση την κλειστή σύμβαση για κάτι μπορεί να λέει κάτι άλλο) και τώρα (από τη φωνή του *In-vine*) η έμφαση είναι στην άρνησή της; Γιατί τώρα ο Derrida επιμένει στους κινδύνους που θα απομάκρυναν (ή θα απομόνωναν) το βιβλίο από τη γραφή πέραν του βιβλίου; Η αμφιταλάντευση που προκύπτει από τη διπλή αυτή χειρονομία μάς φέρνει μπροστά σε κάποιο ζυγό (κάποια ζυγαριά βιβλίων) τον οποίο στήνει ο Derrida, όταν καλείται να ζυγίσει τα οφέλη που παίρνει ο Eisenman (κατά τη νομιμοποίηση του βιβλίου) «πέραν του βιβλίου», (εκτός δηλαδή της αποδοχής των συμβάσεων) σε σχέση με τους κινδύνους που καλλιεργεί η ερμητικότητα των ιδίων των βιβλίων και των κλειστών σχημάτων.

Ζυγίζεται το βιβλίο σε σχέση με το «πέραν» του βιβλίου και επομένως τα δύο κείμενα θα μπορούσαν να προκύπτουν ως αποτελέσματα δύο διαφορετικών μετρήσεων της ζυγα-

ριάς. Γιατί όμως οι μετρήσεις δίνουν τόσο διαφορετικά αποτελέσματα; Γιατί στο πρώτο κείμενο η απουσία (ως γραφή πέραν του βιβλίου) βαραίνει περισσότερο από το ίδιο το βιβλίο, και στο κείμενο της φωνής, το βιβλίο (που δεν αναφέρεται πια με το όνομά του) γίνεται απειλητικά βαρύτερο από την απουσία;

Γιατί άραγε στο πρώτο κείμενο αναγνωρίζεται στον Eisenman η ικανότητα να γράφει κάτι που υπερβαίνει την ένσταση του βιβλίου, και στο κείμενο της φωνής του Ιρβάν, (χωρίς να αναιρείται κάτι σε σχέση με αυτή την ικανότητα του Eisenman), ενημερωνόμαστε ότι μέσα στην ίδια την ένσταση του βιβλίου, (σε ό,τι δεν απασχολεί ευθέως το παιχνίδι του Eisenman), το ίδιο το παιχνίδι κινδυνεύει να κριθεί;

Κανένας συγκεκριμένος παράγοντας δεν είναι αρκετός για να προδικάσει ή να εξηγήσει τα αποτελέσματα του ζυγίσματος. Για να λέμε την «αλήθεια» οι μετρήσεις τέτοιας ζυγαριάς θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα ανακριβείς. Αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα για τη ζυγαριά. Αντιθέτως συνθήκη για τη μέτρηση, είναι να μην υπάρχει ακρίβεια στη μέτρηση. Να εμπεριέχονται τόσες πιθανότητες σφάλματος ώστε και η ίδια η μέτρηση να αποτελεί ανάγνωση. Κι αυτό ας μη θεωρηθεί πάλι εγκατάλειψη στα λάθη. Η ευθύνη της μέτρησης συνίσταται ακριβώς στη δυσκολία ανάγνωσης των μετρήσεων και στη μη προβλεψιμότητα καμιάς τέτοιας μέτρησης. Συνθήκη ύπαρξης της ζυγαριάς είναι η κατάργησή της, η διαγραφή της¹¹ (ως οργάνου που μετατρέπει την αμφιβολία σε βεβαιότητα).

Το όριο λοιπόν πέραν του οποίου το αποτέλεσμα της μέτρησης αλλάζει ριζικά δεν μας δίδεται εκ των προτέρων. Ωστόσο αυτό το όριο παραμένει κρίσιμο. Αν μιλάω για ζύγισμα είναι επειδή σε κάθε συζήτηση για τον Derrida και για την αρχιτεκτονική έχει σημασία να αναζητάται το ευαίσθητο όριο της ακαμψίας και της σκληρότητας μιας παρέμβασης, η οποία θα απειλεί τις υπάρχουσες συγκροτη-

μένες δομές χωρίς να τις αντικαθιστά από νέες κάποιο όριο που –χωρίς αυθαιρεσίες– καλούμαστε να εγκαταστήσουμε εμείς.

Συνέβη λοιπόν κάτι που παραβίασε κάποιο τέτοιο όριο στο διάστημα που μεσολάβησε από το ένα κείμενο στο άλλο; Τα βιβλία του Eisenman αποδείχτηκαν το 1989 βαρύτερα από εκείνα του 1986;

Θα μπορούσα να γράψω ναι. Αλλά δεν θέλω να γράψω εδώ για αυτό, δεν χρειάζεται να επιμεινουμε εδώ σε αυτό. (Η αποδοχή του βιβλίου, «η ανοικονομία», η «μη διαπραγμάτευση» μπορεί να νομιμοποιείται μόνο μέχρι ενός σημείου· μόνον μέχρι ενός σημείου η «μη διαπραγμάτευση» είναι διαπραγματεύσιμη.)

Με τα δύο κείμενα δεν νομίζω ότι ο Derrida απλώς μεταστρέφεται, (μετά από την υπέρβαση κάποιου ορίου από τον Eisenman)· πολύ περισσότερο νομίζω ότι εμμένει στη δική του υποχρέωση να αφήνει το πεδίο για κάποια αρχιτεκτονική αποδόμηση ελεύθερο στο μη αποφασισμένο, (στο μη αποκρίσιμο [indécidable]) και στην αμφιταλάντευση. Το δεύτερο κείμενο δεν αναιρεί το πρώτο, ούτε το αντικαθιστά. Λειτουργεί μαζί του για να «οριστικοποιήσει» κάποια παλινδρόμηση που προξενείται από το βάρος της απουσίας. Η πρόσκληση παραμονής στο ζύγισμα, στην αμφιταλάντευση ας μην θεωρείται ωστόσο εργασία που μπορεί να κλειστεί και να περιοριστεί στον εαυτό της· το βάρος της απουσίας (το βάρος της στον ιδιόμορφο αυτό ζυγό), ακριβώς αυτό εγγυάται· την ύπαρξη κάθε δυνατού εξωτερικού περιβάλλοντος στο εσωτερικό του ζυγίσματος. Ελαφραίνοντας και περιορίζοντας τη δύναμη της απουσίας, ανακόπτεται η δυνατότητα του εξωτερικού να εισέλθει στο εσωτερικό. Ανακόπτεται η διαβρωτική δύναμη που διαθέτει το εξωτερικό, προκειμένου να δηλητηριάζει το εσωτερικό. Έτσι το εσωτερικό απομονώνεται και σχηματίζεται στη μορφή του βιβλίου.

Η επιμονή στο ζύγισμα δεν οδηγεί λοιπόν σε εγκατάλειψη στην αβεβαιότητα· αποβλέπει αντίθετα στην εγγύηση της παρουσίας του έξω μέσα, του άλλου εδώ, στην εξασφάλιση δηλαδή της θέσης του άλλου στο ζύγισμα.

Η διατήρηση της απουσίας στη ζυγαριά δεν είναι μόνο μια τεχνική προωθήσεως των αποδομικών εργασιών, συνιστά η ίδια την ευθύνη που αναλαμβάνω για το άλλο.

Να ποιο θέμα δίνει το ρυθμό στη φωνή του Ιρβάν· η ευθύνη για τον άλλον, η ευθύνη για το άλλο [pour l'autre] παρότι η λέξη ευθύνη δεν προφέρεται καν από τη φωνή· η επίκληση της απουσίας όμως δεν γίνεται χωρίς ευθύνη· η συνέχιση του ζυγίσματος επιτρέπει την εγρήγορση της ευθύνης.

Μέσα στο ψέμα, μέσα στο αστείο [Witz], μέσα στο βιβλίο

να παρουσιάσω την δυσκολία της επαγρύπνησης για το άλλο και την λεπτή ισορροπία που μπορεί να επιτρέψει στρατηγικές αποκλεισμού ή όρθωσης εμποδίων. Ο Derrida χρησιμοποιεί το όριο, εγείρει εμπόδια, (όχι μόνον επειδή αναγκάζεται από τις συνθήκες της γλώσσας, ούτε μόνον όταν βρίσκεται στο περιβάλλον της αρχιτεκτονικής)· αποφασίζει να χρησιμοποιήσει το όριο και το εμπόδιο όταν οι περιστάσεις το ζητούν, παρότι η ιδέα της εγκατάστασης ή της επανάχρησης ορίων δίδεται εξ αρχής στο έργο του ως προβληματική.

Η ευθύνη λαμβάνει έτσι πολεμικό χαρακτήρα, εξελίσσεται ως αντίσταση και άρα αναλαμβάνει σχηματισμούς, διεκπεραιώσεις, εγέρσεις εμποδίων, (την ίδια στιγμή που η ευθύ-

μπορεί να έχω ήδη εκθέσει το άλλο σε κινδύνους, μπορεί να έχω ήδη προδώσει τον άλλο. Το άλλο κινδυνεύει όσο η απουσία παύει να συμμετέχει σε όλ' αυτά με ριζικό τρόπο. Και τη στιγμή που η απουσία χάνει το βάρος της στο ζύγισμα, καλούμαι να ανανεώσω το χρόνο της. Με ποιον τρόπο; Αυτή είναι η προοπτική που διανοίγει η ζυγαριά. Η ζυγαριά δεν στήνεται για να μας εγκαταλείψει στην αμφιταλάντευση παρά για να δίνει τέλος –αν χρειαστεί– στην αμφιταλάντευση.

Η εργασία των μετρήσεων είναι λεπτή και δύσκολη αλλά ο ζυγός λειτουργεί προκειμένου να επιτρέψει κάτι χοντροκομμένο και άκαμπτο. Το ζύγισμα επιτρέπει το σταμάτημα του ζυγίσματος· αναλαμβάνει την ευθύνη για την έγερση κάποιου εμποδίου, για τον περιορισμό, εφόσον δεν μένει άλλος τρόπος αντίδρασης προς το κλειστό σχήμα. Σχήμα του οποίου η γιγάντωση απειλεί να καταδυναστεύσει κάποιο συγκεκριμένο περιβάλλον που «θα έπρεπε» να μένει ανοιχτό. Με το ζύγισμα αναζητάμε το όριο, πέραν του οποίου «πρέπει» να πούμε όχι, για κάθε τέτοιο σχηματισμό υπό διαμόρφωση, (ακόμα και ή κυρίως για σχηματισμούς που αναγγέλλονται ως καρποί της εργασίας του ζυγίσματος). Μιλάω λοιπόν για ζύγισμα μόνο στο μέτρο που μπορώ έτσι

νη καλείται να προφυλάξει από τέτοιας φύσεως σχηματισμούς και εμπόδια). Η ευθύνη αναλαμβάνεται με το ζύγισμα και την αμφιταλάντευση, παίρνει όμως μορφή στην επίθεση και την πολεμική στρατηγική που σχεδιάζεται με την παραίτηση από το ζύγισμα.

Αποφεύγοντας την εγκατάλειψη στην αμφιταλάντευση, μας ανατίθεται το καθήκον για εγρήγορση στην ανάγνωση που αποβλέπει στην πολεμική στρατηγική. Στο πλαίσιο που αυτή ορίζει, το εμπόδιο μπορεί να χρησιμοποιείται προκειμένου να υποθάλπεται.

Το ζύγισμα του βιβλίου μάς επαναφέρει έτσι στον ίλιγγο που προσφέρει όχι το άπειρο αλλά το πέρασ, σε κάποιο σύνδρομο του ορίου (mal de limite) που συνδέεται αναπόφευκτα με τον αφορισμό αλλά και με την αρχιτεκτονική¹². Η ακαμψία, το βιβλίο, ο αφορισμός καλούνται να καλλιεργήσουν το αναποφάσιστο, το άπειρο, την απουσία. Ενόσω κρίνω το βιβλίο, την εγκατάσταση και τον αφορισμό, ενόσω η υπέρβαση του ορίου της ζυγαριάς με καλεί να καταδικάσω κάτι απ' αυτά, καταθέτω κι εγώ με την απλή αυτή επισήμανση κάτι που μοιάζει με βιβλίο, κάποιο ανοικονομικό σχήμα.

Με τη δύναμη ωστόσο μπορώ να υπερασπιστώ τη σταθερό-

τητα του ορίου που εγείρω για να προφυλάξω τον άλλο, όταν επιχειρώ να τον προφυλάξω ακριβώς από αυτό, από τη δυνάστευση του ορίου και όταν έχω αποδείξει την ασάθεια κάθε τέτοιου ορίου; Το ερώτημα ζητά διαπραγματεύση: το εμπόδιο που καλούμαι να κατασκευάσω ζητά αρχιτεκτονική επεξεργασία: οφείλει να κτιστεί έτσι ώστε να αυτοκαταργείται. Κάθε εμπόδιο που υψώνω μπρος στον άλλο για να τον προφυλάξω υπακούει στην οικονομία που διαπραγματεύεται την ίδια την όρθωσή του. Εγείρεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να παρουσιάζει περισσότερες διαφυγές παρά αποκλεισμούς. Το εμπόδιο ζυγίζεται κι αυτό (πριν εγερθεί) με την ίδια ζυγαριά, προετοιμάζεται υπεύθυνα σαν βιβλίο. Προετοιμάζεται έτσι ώστε πέραν του αποκλεισμού, πέραν της απόρριψης που κτίζει ή μέσω της απόρριψης, να μπορεί να προαναγγέλει ή να γράφει ήδη κάτι άλλο. Υπ' αυτό τον όρο, πολλά εμπόδια οφείλουν να εγείρονται, πολλά όρια να χαράσσονται. Και αν το εμπόδιο που ορθώθηκε από τη φωνή του Ιρβάν στέκει ακόμα, (αν ενοχλεί ακόμα) αυτό συμβαίνει «μόνον» επειδή ακόμα μπορεί να ανανεώνει το χρόνο του άλλου, επειδή ακόμα ευσταθεί ως υπόσχεση προς τον άλλο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το 1987 ο C. Ray Smith, έγραφε ότι ο Peter Eisenman ήταν περισσότερο ενεργός ως συγγραφέας, κριτικός και εκδότης παρά ως αρχιτέκτων (*Contemporary architects*, Chicago & London, σ. 263-264). Αρκετά φυσικό για τον αρχιτέκτονα που παρουσίαζε ακόμα στο βιογραφικό του μόνον τέσσερα χτισμένα σπίτια. Αλλά ακόμα και μετά από την πάροδο των χρόνων (μέσα στα οποία δόθηκε η ευκαιρία στον Eisenman να οικοδομήσει πολλά και σημαντικά κτίρια, όπως το Wexner Center for the Visual Arts, το Columbus Convention Center στο Ohio ή το Nunotani Office Building στο Τόκυο), η δύναμη του γραπτού κειμένου παραμένει σημαντική και χαρακτηριστική στο έργο του. Όχι μόνον –όπως ο ίδιος θα το ήθελε– επειδή το ίδιο το έργο προσφέρεται ως κείμενο προς ανάγνωση (πρβλ. Mario Gandelsonas, «On reading Architecture», *Progressive Architecture*, Νέα Υόρκη. Μάρτιος 1972) αλλά επειδή ο Eisenman ποτέ δεν εγκατέλειψε το γραπτό καθαυτό. Θα μπορούσε μάλιστα να ισχυριστεί κανείς ότι οργάνωσε με τη δουλειά του κάποιο ιδιαίτερο τρόπο συνύπαρξης του κτιρίου με το τυπωμένο κείμενο που το συνοδεύει, επηρεάζοντας τη σημερινή «λόγια» αρχιτεκτονική. Ο Eisenman συνέδεσε με παιγνιώδη τρόπο την αρχιτεκτονική με τη σύγχρονη θεωρητική σκέψη (ενδεικτικά αναφέρω το κείμενο *Moving Arrows, Eros and other Errors* στο οποίο αναφέρεται και ο Derrida στο «Γιατί ο Peter Eisenman γράφει τόσο ωραία βιβλία»). Συνεργάστηκε με τον Derrida επί του φιλόδοξου σχεδίου *Choral Work*. Ο Eisenman είναι καθηγητής αρχιτεκτονικής στο Cooper Union της Νέας Υόρκης από το 1975.
2. Derrida Jacques, «A letter to Peter Eisenman», *Assemblage* 12, Cambridge, Αύγουστος 1990, σ. 6-13. Η γαλλική εκδοχή του κειμένου δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Rue Descartes*, 10, τον Ιούνιο 1994, (Παρίσι, σ. 33-45), υπό τον τίτλο: «Barbaries et papiers de verre ou La petite monnaie de l' "actuel"; Lettre à un architecte américain (fragment)». Στο τεύχος της πρώτης δημοσίευσης του *Assemblage* περιέχεται και η απάντηση του Eisenman, σ. 14-17.
3. Ο Derrida δεν ανοίγει το θέμα, δεν αρχίζει τώρα τη συζήτηση για το θέμα, όχι μόνον επειδή έχει ήδη γίνει λόγος για την απουσία, από τον Eisenman και τον Derrida, (βλέπε για παράδειγμα τα σχόλια του τελευταίου για τη γραφή με αφορμή το κείμενο του Condillac, «Signatures événement contexte», *Marges de la Philosophie*, Παρίσι, 1972, σ. 365-393, σ. 374 κ.ε.) αλλά κυρίως γιατί μέσα στο δερριδικό σκηνικό δεν θα μπορούσε να πρόκειται για νέο θέμα. Σχετικά με το θέμα της «εκκίνησης» ή της «αρχής» (*commencement*) στο έργο του Derrida, βλέπε τη διαφωτιστική ομώνυμη παράγραφο του Bennington, («Derridabase», στο *Jacques Derrida*, Παρίσι, σ. 18-26) όπου παραπέμπει σε αποσπάσματα του *Περί Γραμματολογίας* (μτφρ. Κωστή Παπαγιώργη, Αθήνα 1990, [1967], των *Positions* (1972) του *Écriture et Différence* (1967), του *La Voix et le phénomène* (1967), του *Schiboleth pour Paul Celan* (1986), του *Oreille de l'Autre* (1982), της *Dissémination* (1972), της *Psyché* (1987), του *Ulysse Gramophone* (1987), του *Signé Ponge* (1983), του *Glass* (1974), και των *Parages* (1986), αποδεικνύοντας πόσο «κεντρικό» θα μπορούσε να είναι το θέμα της «απουσίας αφετηρίας» στο δερριδικό έργο, τη στιγμή που ο ίδιος το Bennington επιχειρεί (ή αποφεύγει να επιχειρήσει) την εισαγωγή στο έργο αυτό.
4. Kipnis Jeffrey, «Twisting the Separatrix», *Assemblage* 14, Cambridge, σ. 12-61, σ. 33: «While there are clear allegiances between Eisenman's and Derrida's work, there are also conspicuous tensions and disagreements» παραπέμπει και στο «Complexity Without Contradiction in Architecture» του Geoff Bennington: *AA Files* 15, Καλοκαίρι 1987, σ. 15-18.
5. «A letter to Peter Eisenman», ό.π.: «in common», «από κοινού»: τα εισαγωγικά είναι του ίδιου του Derrida.
6. «Pourquoi Peter Eisenman écrit de si bons livres», *Psyché, Invention de l'autre*, σ. 495-508, σ. 508.
7. Στο ίδιο υπερβολικό άρθρο του Kipnis, ό.π., σ. 43, αναφέρεται και αυτή η άποψη με την οποία συμφωνώ.
8. «Pourquoi Peter Eisenman écrit de si bons livres», ό.π., σ. 508.
9. Ό.π., σ. 507.
10. Ό.π., σ. 508: «il lui a fallu, par ce qui ressemble encore au livre, frayer effectivement un nouvel espace dans lequel cette anéconomie serait à la fois possible et jusqu'à un certain point légitimée, négociée. La négociation a lieu dans le temps, et il le faut, avec les pouvoirs et la culture du moment. Car au-delà de l'économie, au-delà du livre, dont la forme relève encore cette manie totalisante du discours, il écrit autre chose».
11. Η υπό διαγραφή ζυγαριά, ως εξετάζεται παράλληλα προς το ευρύτερο θέμα του «-πό διαγραφήν? (*sous rature*) που έχει τη δική του ιστορία: όχι μόνον στο δερριδικό «σώμα», (πρβλ. «Différance», στο *Marges de la Philosophie*, Παρίσι, 1972, σ. 1-30, σ. 6). De la Grammatologie, Παρίσι, 1967, (σ. 31, 65· σ. 39, 80 ελληνικής έκδοσης), αλλά και στον Χάιντεγγερ Το είναι υπό διαγραφήν, το Sein στο «Zur Seinsfrage». Παραπέμπω στη γαλλική μετάφραση που μου δάνεισε ο Βαγγέλης Μπιτσώρης. «Contributon à la question de l'être», μτφρ. G. Granel, Παρίσι, 1968, σ. 195-252. Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται ευθέως και ο Derrida στο «Comment ne pas parler», ό.π., σ. 535-595, σ. 588 κ.ε.
12. Σύνδρομο ήδη γνώριμο από τους «52 αφορισμούς για ένα προοίμιο»: «Cinquante-deux aphorismes pour un avant-propos», εισαγωγή στο *Mesure pour mesure, Architecture et Philosophie*, numéro spécial des Cahiers du CCI, Centre Georges Pompidou, 1987 δημοσιευμένο επίσης στο *Psyché, Inventions de l'autre*, ό.π., σ. 509-518.